

Статут Вялікага Княства Літоўскага ў кантэксте кніжнай культуры Беларусі

Выданне Статута Вялікага Княства Літоўскага ў трэцяй рэдакцыі з'яўляецца вельмі важнай падзеяй для беларускай культуры. Прычым культуры ў цэлым, а не толькі асобных яе сфер, як, напрыклад, прававой і кніжнай культуры, культуры маўлення і літаратурнай творчасці. Менавіта таму нашай важнай мэтай з'яўляецца сабраць спецыялістаў розных галін ведаў, якія займаюцца вывучэннем Статута — кнігазнаўцаў, правазнаўцаў, гісторыкаў, культуролагаў, лінгвістаў, літаратуразнаўцаў, супрацоўнікаў бібліятэк і музеяў, навучальных і навуковых устаноў Беларусі і сумежных краін. Менавіта такі падыход дазваляе разгледзець канкрэтны помнік культуры шматаспектна, комплексна.

У той жа час даводзіцца канстатаваць, што айчыннае кнігазнаўства істотна саступае свае пазіцыі іншым галінам навуковых ведаў. Так, ужо даволі даўно правазнаўцы не толькі здолелі грунтоўна разгледзець Статут ВКЛ як канкрэтны нарматыўны прававы дакумент, але і далі яму ацэнку ў адпаведнасці з яго сацыяльнай значнасцю як помніка прававой культуры. Мовазнаўцы не толькі прааналізавалі мову гэтага дакумента, але і акрэслілі яго значнасць у кантэксте моўнай сітуацыі адпаведнага перыяду, выявілі яго значэнне для далейшага развіцця беларускай мовы. Гісторыкі

таксама не толькі вывучылі час, месца і абставіны стварэння Статута, апісалі ўдзел у гэтым працэсе канкрэтных гістарычных асоб, але і вызначылі яго ролю ў гістарычным развіцці нашага народа.

Кнігазнаўцы ж даволі часта абмяжоўваюцца звычайнай фіксацыяй вынікаў сваіх даследаванняў адносна характару таго ці іншага выдання: надрукавана ў такім і такім населеным пункце, такім выдаўцом і друкараром, на такой паперы, з выкарыстаннем такіх і такіх шрыфтоў, гравюр, з такімі і такімі сінатурамі, філігранямі і г.д. На вялікі жаль, на гэтым аналіз нават самых каштоўных рукапісных і друкаваных кніг часта заканчваецца, не дасягаючы аксіялагічнага ўзроўню абагульненняў і высноў пра сацыяльную і агульнакультурную значнасць таго ці іншага твора.

У выніку ў свядомасці грамадства Статут ВКЛ успрымаецца найперш як помнік прававой культуры, важная крыніца па гісторыі беларускай мовы, сведчанне і гарантыя яе высокага развіцця, гістарычны помнік, які дазволіў нашай даўняй дзяржаве захаваць сваю незалежнасць у складзе канфедэратыўнай Рэчы Паспалітай і паспрыяў нацыянальнай самаідэнтыфікацыі.

У апошнюю чаргу можна згадаць: гэта яшчэ і помнік кніжнай культуры, што абсалютна заслужана. Іначай незразумелым было б імкненне беларусаў набыць арыгінальныя выданні Статута ВКЛ, вярнуць іх на Радзіму або атрымаць хаця б іх лічбавую копію. Бо для даследчыкаў яго як помніка айчыннай прававой культуры і гісторыі беларускай мовы няма ніякай патрэбы ў працы з арыгіналам — ім дастаткова наяўнасці факсімільнага ўзнаўлення і апублікаваных

Пра незразумелья літаркі на вокладцы праекта «Варштат»

З нумара ў нумар, ад студзеня да снежня 2017-га на вокладцы сур'езнага праекта, прысвечанага значнай даце, размяшчаецца абракадабра?!

Ніякая не абракадабра, а... арбадакарба. Бааракадрба. Амтатацаьма. F,hfrflf,hf. Бвсблбевсб. Што мы выкарысталі для зашыфравання такога простага слова «абракадабра» — тарбарскую грамаду, мудрую літарэю, шыфр пад назвай ROT1, іншыя перастановачныя ключы?

На вокладцы нашага праекта размяшчаецца не абракадабра, а зашыфраваная частка выказвання. Займець цэлы зашыфраваны выраз магчыма толькі пры чытанні ўсіх нумароў «Малодосці» за год. Сабраўшы часткі ў парадку, які супадае з нумарацыяй часопіса, знайшоўшы ключ і расшыфрававшы выказванне, можна атрымаць ад «Малодосці» шыкоўны прыз!

Месца выдачы прызоў — рэдакцыя «Малодосці». Тэрмін выдачы: 25—31 снежня 2017 года.

за апошнія гады тэкстаў гэтага дакумента на арыгінальнай старабеларускай мове і ў перакладах на іншыя. Імкненне атрымаць арыгінал сведчыць пра разуменне важнасці кожнага канкрэтнага асобніка Статута ў яго матэрыяльным увасабленні і з сваім уласным шматвекавым лёсам.

Як вядома, Статут ВКЛ **неаднаразова выдаваўся**. Першыя тры выданні (1588, каля 1592—1593, каля 1600) былі апублікаваны на старабеларускай мове ў віленскай друкарні Мамонічаў. Прычым усе тры выйшлі пад аднымі выхаднымі дадзенымі — 1588 год, што таксама мае пэўнае значэнне для даследчыкаў кніжнай культуры Беларусі.

Першае выданне мела заглавак «Статут Велікаго Князства Литовского // от наясне/й/шого г/о/с/по/д/а/ра короля его м/и/л/о/сти // Жикимоньта третего на коронации // в Кракове выданный року // 1588. // Друковано в великом месте Виленьском, // в друкарни дому Мамоничов. // 3 ласки и привилья короля его м/и/л/о/сти//». На вялікі жаль, не захавалася ні аднаго яго поўнага асобніка: усе з захаваных — дэфектныя. У поўным асобніку павінна быць каля 317 аркушаў (40 нумараваных аркушаў і 554 нумараваныя старонкі), з улікам памылак у пагінацыі (адсутнічаюць старонкі 42, 460—479, двойчы пранумараваныя старонкі 271, 279, 498) — 308 аркушаў. У некаторыя экзэмпляры першага выдання ўключаныя дадаткова 2 старонкі папраўленых друкарскіх памылак — «Омылки, которыи трафилися в друку. Так себе читай и розумей». Фармат аркушаў — 2 з наборам 225x140 мм. Тут маюцца таксама кустоды, літарныя сігнатуры. Ужо ў гэтым першым асобніку для лепшага візуальнага ўспрыняцця друк ажыццяўляўся ў дзве фарбы — чорную і чырвоную.

Другое і трэцяе выданні маюць нязначныя адрозненні ад першага ў афармленні тытульнага аркуша

(напрыклад, у другім выданні герб Вялікага Княства Літоўскага змешчаны пад каронай, а не пад пер'ямі, дададзеныя цытата з Бібліі, ёсць памылка ў прозвішчы выдаўцоў), а таксама ў наборы тэксту. У цэлым яны падобныя да першага: тытульны аркуш, дадаткі, рээстр або змест, асноўны тэкст.

Першыя выданні Статута ВКЛ на польскай мове пабачылі свет у друкарні Мамонічаў у 1614, 1619 і каля 1623 года, прычым у апошнім з іх былі захаваны выхадныя дадзеныя папярэдняга (з датай «1619»). Яны мелі новыя тытульныя аркушы, прысвячэнні, алфавітныя рээстры, складзеныя С. Галянскім. Імя аўтара гэтага перакладу невядома. Першы пераклад на польскую мову быў зроблены яшчэ ў 1580-я гады, але да выданняў XVII стагоддзя яго значна перапрацавалі. У выданнях 1619 і 1623 гадоў прысутнічаюць супастаўленні кожнага артыкула з нормаў кароннага права паводле Статута Гербурта або сеймавых канстытуцый. У гэтыя кнігі таксама ўнесеныя пранумараваныя параграфы, што рабіла больш зручным практычнае карыстанне дакументам. Гэта праца (як і складанне супастаўленняў) выканана правазнаўцам Б. Гаўлавіцкім.

Наступныя польскамоўныя выданні Статута пабачылі свет у варшаўскай каралеўскай друкарні П. Элерта ў 1648 годзе (з прысвячэннем каралю

Уладзіславу IV), у віленскай акадэмічнай друкарні (1693, 1744, 1780 (апошняя з датай «1744»)), акадэмічнай друкарні ў Познані (1786) і друкарні А. Марціноўскага ў Вільні (1819). Надзвычай каштоўны таксама і падрыхтаваны варыянт выдання Статута ВКЛ ў двух частках ў Санкт-Пецярбургу паралельна на польскай і рускай мовах (1811). Што характэрна, пераклад на рускую мову рабіўся не са старабеларускіх выданняў канца XVI стагоддзя, а з пазнейшых, крыху змененых польскамоўных выданняў віленскай акадэмічнай друкарні XVIII стагоддзя.

На працягу перыяду афіцыйнага дзеяння Статута яго асобнікі актыўна выкарыстоўваліся. Трэба адзначыць, што як звод законаў гэты дакумент дзейнічаў на тэрыторыі Беларусі і некаторых сумежных краёў не толькі ў перыяд існавання

Вялікага Княства Літоўскага, але і пасля далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі і захоўваў сваю правамоцнасць ў Віцебскай і Магілёўскай губернях да 1831 года, а ў Віленскай, Мінскай і Гродзенскай — да 1840 года.

Вялікую каштоўнасць маюць таксама тыя выданні Статута, якія пабачылі свет ужо пасля спынення яго дзеяння. Напрыклад, рэдкім і важным з’яўляецца адно з іх, апублікаванае ў Маскве на мове арыгінала — старабеларускай — Імператарскім Маскоўскім таварыствам гісторыі і старажытнасцей расійскіх (1854). Вялікае значэнне мае нават адносна сучаснае выданне, падрыхтаванае выдавецтвам «Беларуская Энцыклапедыя» ў 1989 годзе і прысвечанае 400-годдзю Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 года. Гэта кніга стала першай на Беларусі поўнай публікацыяй Статута. Выданне ўключае нарыс «Сацыяльна-гістарычныя ўмовы ўзнікнення Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 года», факсімільнае ўзнаўленне яго тэксту, а таксама арыгінальны тэкст і пераклад на рускую мову, энцыклапедычны даведнік з 820 артыкулаў, паартыкульны каментарый, тэрміналагічны і імяны паказальнікі. Сярод іншага там былі змешчаны артыкулы пра крыніцы Статута і іншыя прававыя акты і дакументы XV—XVI стагоддзяў, пра гісторыю яго падрыхтоўкі і выдання, паліграфічныя і мастацкія асаблівасці. Шэраг артыкулаў прысвечаны выкарыстанню, збераганню і гісторыі даследавання Статута.

Яшчэ адным важным аспектам вывучэння Статута 1588 года з’яўляецца даследаванне **кантэксту яго ўзнікнення**, параўнальны аналіз (не толькі ў прававым, але і ў кнігазнаўчым аспекце) з папярэднімі і наступнымі рэдакцыямі статутаў, канстытуцый і іншых прававых зводаў. Як вядома, гэты Статут нярэдка называюць Трэцім, паколькі ён меў сваіх папярэднікаў — Статут 1529 года (Першы Статут) і Статут 1566 года (Другі Статут), якія не былі апублікаваны і выкарыстоўваліся ў рукапіснай форме.

Статут ВКЛ 1529 года быў складзены камісіяй на чале з канцлерам ВКЛ А. Гаштольдам (некаторыя даследчыкі мяркуюць, што ў яго падрыхтоўцы і рэдагаванні прымаў удзел Ф. Скарына) на аснове кадыфікацыі і сістэматызацыі норм мясцовага звычайнага права, пастаноў судовых і дзяржаўных устаноў, Судзібніка 1468 года («Судзібніка Казіміра»), розных прывілеяў. Дакумент меў 13 раздзелаў і 244 артыкулы. Пазней у яго былі ўнесены дапаўненні, у выніку чаго колькасць артыкулаў павялічылася да 283. Вядомыя пераклады Статута 1529 года на лацінскую (1530) і польскую (1532) мовы.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года меў сваімі асноўнымі крыніцамі агульназемскія і абласныя прывілеі, Судзевнік 1468 года, Статут ВКЛ 1529 года і некаторыя нормы звычайнага, а таксама царкоўнага (і каталіцкага, і праваслаўнага) права. У ім спалучаліся таксама тэарэтычныя распрацоўкі мясцовага права з вынікамі практычнай дзейнасці і тэарэтычнымі асновамі рымскага і заходнееўрапейскага права. Для падрыхтоўкі гэтага дакумента ў 1551 годзе меркавалася стварыць камісію з 10 чалавек (5 католікаў, 5 праваслаўных), якую, магчыма, у іншым складзе, узначаліў канцлер М. Радзівіл (Чорны). У асноўным была захавана структура Статута 1529 года (367 артыкулаў Статута 1566 года былі аб'яднаны ў 14 раздзелаў). Напісаны на беларускай мове, ён быў перакладзены таксама на лацінскую і польскую.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 года меў у сваёй аснове Статуты 1529 і 1566 гадоў, сеймавыя пастановы 1566, 1569, 1571, 1573, 1578, 1580 і 1584 гадоў, прывілеі, пастановы павятовых сеймікаў. Ён быў падрыхтаваны на высокім тэарэтычным узроўні кваліфікаванымі правазнаўцамі пад кіраўніцтвам канцлера ВКЛ А. Валовіча і падканцлера Л. Сапегі. Гэты статут мае 14 раздзелаў і 488 артыкулаў. У плане паліграфічнага афармлення выкарыстоўваліся таксама ўзоры выданняў прававога характару, якія пабачылі свет у суседняй Польшчы і некаторых іншых еўрапейскіх краінах, хаця, безумоўна, больш заўважным быў уплыў мясцовай кірылічнай рукапіснай традыцыі.

Урэшце, меў месца і адваротны эфект: з'яўленне Статута 1588 года істотна паўплывала ў далейшым на развіццё прававой і кніжнай культуры, прычым не толькі Беларусі, але і далёка за яе межамі. Так, напрыклад, гэты дакумент скарыстоўваўся пры кадыфікацыі прускага права ў канцы XVI стагоддзя, складанні Саборнага ўлажэння 1649 года ў Расіі. У заканадаўстве і судах Польшчы, Латвіі, Эстоніі ён ужываўся як дадатковая крыніца. Статут 1588 года быў галоўным пісьмовым зводам дзеючага права на Украіне (у Кіеўскай, Падольскай і Валынскай губернях дзейнічаў да 1840 года).

Вартая асобнага разгляду практыка **перакладу** яго на замежныя мовы, якая, з аднаго боку, сведчыла пра шматмоўнасць інтэлектуальнай

культуры Вялікага Княства Літоўскага, а, з іншага боку, падкрэслівала інтэнсіўнасць міжкультурных і міжнародных кантактаў краіны, высокі ўзровень яе прававой культуры. У XVI—XIX стагоддзях Статут быў перакладзены на польскую, лацінскую, рускую, украінскую, нямецкую, французскую мовы і пашыраны на тэрыторыі ўсёй Еўропы. Напрыклад, у сярэдзіне XVII стагоддзя быў зроблены пераклад яго на рускую мову. Нямецкі пераклад (1632), які ўпамінаў у сваіх даследаваннях І. М. Даніловіч, захоўваўся ў бібліятэцы Дэрпцкага (Тартускага) універсітэта і, на думку І. І. Лапо, прызначаўся для той часткі Ліфляндзі, якая ў першай палове XVII стагоддзя належала Вялікаму Княству Літоўскаму.

Сёння важнай задачай з'яўляецца **выяўленне ўсіх захаваных асобнікаў Статута** — друкаваных і рукапісных, на старабеларускай мове і перакладных, якія знаходзяцца ў дзяржаўных і прыватных зборах Беларусі і замежных краін.

Друкаваныя выпускі захаваліся ў большай колькасці, чым рукапісныя. Аднак, нягледзячы нават на гэта, у Беларусі няма ніводнага асобніка першага друкаванага выдання Статута, падрыхтаванага Мамонічамі ў 1588 годзе. Большасць захаваных асобнікаў сёння можна знайсці ў дзяржаўных зборах Расіі (Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы, Расійскай нацыянальнай бібліятэцы, бібліятэцы Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу, навуковай бібліятэцы Санкт-Пецярбургскага дзяржаўнага ўніверсітэта) і Украіне (у Нацыянальнай бібліятэцы Украіны імя У. І. Вярнадскага, Львоўскай нацыянальнай навуковай бібліятэцы імя В. Стэфаніка, Нацыянальным музеі імя А. Шаптыцкага ў Львове, навуковай бібліятэцы Львоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя І. Франка, Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Харкаўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя В. Н. Каразіна). Некаторыя экзэмпляры выяўленыя таксама ў Літве (у бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта), Латвіі (Нацыянальнай бібліятэцы Латвіі), Польшчы (у бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта і Курніцкай бібліятэцы), Швецыі (бібліятэка Упсальскага ўніверсітэта).

Прыблізна такая ж сітуацыя назіраецца з другім выданнем, якое пабачыла свет каля 1592—1593 гадоў. Яно захоўваецца ў дзяржаўных зборах Расіі, Украіны, Польшчы. Трэцяе выданне

ACTIO personalis, to jest oczywista rozprawa w rzeczach krwawych, gdzie o gardło idzie, Rozd. 4. art. 30. § 3. art. 57. § 1. *Actus personalis* za zapisem, albo kiedy eo komu przeciw listowi swemu mo wie potrzeba; Rozd. 4. art. 57. § 1. Rozd. 7. art. 7. § 1. *Actus personalis* iustitiam in causa excessus y innych sprawach Rozd. 4. art. 55. § 1. vid. tit. *Euclio Euclior* Nro. 1. 2. vid. tit. *Zapis anteceffora* Nro 24. 25. vid. tit. *Zalpeca* Nro 1. vid. tit. *ofobiscie* Nro 1.

AGENCI za szranki przestepować nie powinni, *exceptio* tylko kancelaryi trybunalskiej, ze wszelką gotowością y dokumentami przychodzić doskonale wiedzieć, jakie *in antecessum* zażywane były dylacye od pryncypalow, aby onych *secundario* nie pretendo-

A

Статута (1600) таксама знаходзіцца ў фондах бібліятэк і архівах Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы, а таксама ў некаторых прыватных зборах. Што тычыцца пазнейшых выданняў на польскай мове, то іх паўнацэнны улік яшчэ чакае свайго часу.

Вядома, што да Другой сусветнай вайны ў зборах Дзяржаўнай бібліятэкі БССР (сёння — Нацыянальная бібліятэка Беларусі) захоўвалася адно з першых кірылічных выданняў Статута, атрыманае ад вядомага беларускага гісторыка А. Сапунова. Падчас апошняй сусветнай вайны гэта кніга была вывезена за межы Беларусі, але не страчана. Сёння яе можна ўбачыць у зборы Беларус-

кай бібліятэкі і музея імя Ф. Скарыны ў Лондане. У выніку да нядаўняга часу ў дзяржаўных зборах нашай краіны не было ніводнага кірылічнага выдання Статута. Толькі ў 2012 годзе, дзякуючы намаганням устаноў культуры і прыватных арганізацый, а таксама беларускай грамадскасці для збораў Музея гісторыі горада Магілёва было набыта адно з іх.

Важна, што ўпершыню ў беларускай гісторыі супрацоўнікі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі **паспрабавалі сабраць разам** і прадставіць шырокай грамадскасці найбольш каштоўныя выданні Статута. Гэта ідэя была рэалізавана ў час арганізацыі выставы «Вялікі Статут Вялікага Княства», адкрытай у межах IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў. На экспазіцыі, створанай на аснове фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і Музея гісторыі горада Магілёва, былі прадстаўлены фактычна ўсе выданні Статута ВКЛ, якія ёсць у нашай краіне. Перспектыўным напрамкам працы ў гэтым кірунку з’яўляецца максімальна поўны бібліяграфічны ўлік усіх яго асобнікаў, якія захаваліся да нашых дзён. Гэта праца павінна быць выканана ў межах рэалізацыі Праграмы развіцця нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі. Яшчэ адным напрамкам з’яўляецца «віртуальнае збіранне» поўных электронных копіі захаваных экзэмпляраў Статута і іх канцэнтрацыя ў пэўнай паўнатэкставай базе даных, відавочна, гэта павінна быць зроблена ў кантэксце стварэння Нацыянальнай электроннай бібліятэкі Беларусі.

Даследчыкам кніжнай культуры важна працягваць вывучэнне **ўладальніцкіх пазнак** на захаваных асобніках гэтага кніжнага помніка, што таксама дазваляе зрабіць пэўныя высновы пра яго бытаванне, выкарыстанне, стаўленне да яго з боку прадстаўнікоў розных пластоў грамадства. Шырокае распаўсюджанне Статута ў асяроддзі шляхты, мяшчан, духавенства ВКЛ тлумачылася практычнымі патрэбамі. Можна сказаць, што мала якое іншае беларускае выданне XVI—XVIII стагоддзяў карысталася такой папулярнасцю. Пра гэта сведчаць сярод іншага і шматлікія надпісы на старонках рукапісных спісаў і выданняў Статута, якія дасюль недастаткова даследаваныя. Мноства памет у тэксце, каментарыі прававога характару на палях, спасылкі на новыя заканадаўчыя акты

і «паправы» сведчаць, што кнігі былі ў службовым карыстанні. Некаторыя экзэмпляры Статута належалі некалькім уладальнікам.

Сёння па ўладальніцкіх пазнаках добра вядома, што друкаваныя і рукапісныя асобнікі гэтага дакумента найбольш актыўна выкарыстоўваліся ў XVI—XIX стагоддзях на землях Беларусі, Літвы і Украіны, у меншай ступені — у суседніх Польшчы і Расіі. Яны зберагаліся як у бібліятэках буйных манастыроў (Жыровіцкага, Пінскага Богаяўленскага, Віленскага Траецкага, Мілецкага і інш.), навучальных устаноў (Віленскага ўніверсітэта, Слуцкай езуіцкай калегіі), дзяржаўных структур (канцылярыі падстоля віцебскага і старосты смаленскага, Маскоўскага галоўнага архіва Міністэрства замежных спраў Расійскай Імперыі), іншых арганізацый (Маскоўскай сінадальнай друкарні, Эрмітажа, шматлікіх судовых устаноў, вялікакняжацкай і іншых канцылярыяў), буйных магнатаў (Сапегаў, Радзівілаў, Замойскіх, Залускіх, Трызнаў, Чапскіх, Шэметаў і інш.), шляхціцаў і дваран (А. Бельскага, Я. Журакоўскага, Л. Кіркілы, І. Лысакоўскага, К. М. Паца, І. Поляка, В. Савіча, Г. Сакалінскага, С. Сулімы, Г. Чарчыцкага), святароў (І. Ячынскага), пісараў і адвакатаў (С. Манкевіча, В. Усовіча), пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў (С. Мядзведзева), даследчыкаў (праф. К. Яблонскіса) і інш. У XIX—XX стст., пасля забароны на выкарыстанне Статута на землях колішняга Вялікага Княства Літоўскага, большасць гэтых кніг разышлася па бібліятэках, архівах і музеях замежных краін.

Асобная ўвага павінна быць таксама звернута на тое, разам з якімі яшчэ выданнямі **перапляталіся ў агульны канвалют** выданні Статута. Гэта можа даць дадатковую інфармацыю пра характар яго ўжывання, пра неабходнасць паралельнага выкарыстання яго з іншымі прававымі актамі, гістарычнымі хронікамі, нават літаратурнымі творами.

Напрыклад, Альшэўскі спіс Статута 1529 года ўключае таксама пашыраную рэдакцыю «Хронікі Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага», юрыдычныя акты 1530—60-х гадоў і іншыя матэрыялы. Значная колькасць друкаваных кніг суправаджалася выданнямі «Трыбунала абываталям Вялікага Княства Літоўскага», «Канстытуцый» вальных сеймаў Рэчы Паспалітай і іншымі. Так,

у польскамоўным экзэмпляры Статута 1614 года са збораў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў Расійскай Федэрацыі ў канцы ўплеценага «Трыбунала...» 1586 года унесена кароткая гістарычная хроніка, якая ахоплівае шэраг памятных падзей 1535—1645 гадоў.

Недастаткова даследаваным застаецца аспект **мастацкага аздаблення** выданняў Статута ВКЛ. А між тым мастацкае афармленне гэтых кніг варта ўвагі да сябе.

Так, тытульныя аркушы ўжо першых кірылічных выданняў Статута (1588, 1592/93, 1600) маюць прыгожае графічнае аздабленне. У іх верхняй частцы разам з дэкаратыўным раслінным абрамленнем выгравіраваны вяззю заглавак кнігі — «Статут Велікаго Княства Літовскаго». У цэнтры старонкі — адбітак дзяржаўнага герба ВКЛ у абрамленні гірлянды з лісця. Знешнім выглядам тытульны аркуш нагадвае тытул больш ранняга выдання Мамонічаў (1586) — «Трыбунала абаваталям Вялікаго Княства Літоўскага», дзе заглавак кнігі заключаны ў такую ж гірлянду, але цэнтральная ксілаграфія больш складаная, трохчасткавая, уключае выявы двух гербаў — Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага, над якімі ўзвышалася асобна выгравіраваная каралеўская карона. Тытульны аркуш Статутаў мае больш складаную гарманічную мастацка-графічную кампазіцыю, асноўным цэнтрам якой з'яўляецца герб «Пагоня».

На адваротным баку тытульнага аркуша першых выданняў надрукавана гравюра на ўсю старонку — паясны «Партрэт Жыгімонта III». Адным з найбольш заўважных мастацка-дэкаратыўных элементаў гэтых кніг з'яўляецца гравюра з выявай герба Л. Сапегі. Раздзелы Статута вылучаны буйнейшым радковым шрыфтам і калонтытуламі, артыкулы — шрыфтам і заглаўкамі.

Мастацкае аздабленне першага выдання, акрамя вялікіх гравюр, уключае адну застаўку (з выявай вазы ў цэнтры) у пачатку прысвячэння Жыгімонту III. Гэта новая ксілаграфія, як устанавіла А. С. Зёрнава, з'яўляецца копіяй застаўкі выданняў кракаўскага друкара Л. Андрысовіча. Тут у канцы кнігі выкарыстаны таксама канцоўкі ў выглядзе разгорнутай кветкі і дзве прамавугольныя застаўкі як падвойная канцоўка ў канцы зместу. Аналагічныя

STATUT
WIELKIEGO KSIĘSTWA
LITWY SKŁĘGO

WZNOWIENIEM
TREŚCI KONSTITUCYI PRYZWOITYCH.

CZĘŚĆ DRUGA

OD POZOSTAŁYCH CZĘŚCI DO KONCA.

W SANKT-PETERSBURGU,
W DRUKARNI RZĄDZĄCEGO SENATU
1811.

3070C ✓
ВЕЛИКА

ЛИ.

СТ
ВЪ НАДЛЕЖАЩИХЪ

ПРИЛИЧН

ПЕРЕВО

ЧА

ОТЪ СЕД

ВІ

ПЕЧАТАНЬ ПРИ

застаўкі ёсць у «Астрожскай Бібліі» (1581) І. Фёдарова. У другім варыянце першага выдання Статута ў канцы рээстра надрукавана адна канцоўка. Арнамент застаўкі — раслінны, канцовак — раслінна-геаметрычны. З сямі дошак надрукаваных сем вялікіх ініцыялаў. Заглавак усёй

кнігі і першага раздзела выкананы вяззю. У канцы раздзелаў 6—13 выкарыстаны літы наборны арнамент у выглядзе крыжоў, квадрацікаў, галінак, стручкоў. Падобныя дробныя аздобы сустракаюцца і пасля загаловаў раздзелаў. У другім і трэцім выданнях Статута ў арнамент унесены некаторыя

змены: ужыты новыя канцоўкі (5 адбіткаў з 3 дошак), наборныя ўпрыгожанні ў выглядзе аднагаловых арлоў (ненумараваны аркуш 40). Трэцяе выданне адрозніваецца ад папярэдніх неаднаразовымі адбіткамі плеченай канцоўкі з дэфектам справа. Да-

датковае візуальнае ўражанне стварае выкарыстанне разнастайных шрыфтоў. Напрыклад, у даволі кароткім тэксе прывілея, дадзенага падканцлеру Л. Сапегу Жыгімонтам III на права выдання Статута на польскай і «рускай» (старабеларускай) мовах, можна ўбачыць адразу шэсць шрыфтоў, а таксама ініцыялы ў рамцы. У кнізе ўжываецца асноўны курсіўны шрыфт, які ўтварае ўражанне рукапіснага пісьма. Гэты шрыфт у 1582 годзе быў адліты для друкарні Мамонічаў Грынем Івановічам, вучнем Фёдарова. Значна радзей для загаловаў у Статуце выкарыстоўваўся паўустаў з рысамі курсіўнага пісьма. Двухколёрны друк ужыты для вылучэння асобных радкоў на тытульным аркушы ўсіх трох кніг.

Гравюры, змешчаныя ў розных выданнях Статута, адрозніваюцца між сабою і з'яўляюцца важным фактарам іх ідэнтыфікацыі. Напрыклад, на тытульным аркушы другога выдання герб ВКЛ змешчаны пад каронай, а не пад пер'ямі, як у першым. Партрэт караля Польшчы і вялікага князя літоўскага Жыгімонта III Вазы ў другім выданні паказвае яго больш маладым, чым аналагічны партрэт у трэцім. Польскамоўныя кнігі з друкарні Мамонічаў адрознівае выкарыстанне гатычных шрыфтоў, іншага арнаменту, новых свецкіх ілюстрацый-гравюр (пасяджанне сейма, радаводнае дрэва). У выданні 1648 года тэкст быў аздоблены гравюрамі з выявай Уладзіслава IV, фамільных гербаў Радзівілаў і Сапег (гравёры В. Гондзіус і І. Лампе).

Мастацкае аздабленне Статутаў ВКЛ адлюстравала характэрныя рысы многіх вялікіх стыляў і культурных эпох еўрапейскага мастацтва. У выданнях на беларускай мове канца XVI стагоддзя можна назіраць рэнесансныя рысы: у кампазіцыі старонак, гармоніі шрыфтоў, сціпласці ці адсутнасці дробных дэкаратыўных элементаў і выкарыстанні вялікіх гравюр. Гатычныя рысы відавочныя ў польскамоўных Статутах з друкарні Мамонічаў першай чвэрці XVII стагоддзя: шрыфты, застаўкі, канцоўкі, афармленне тытульнага аркуша і інш. Барочная пышнасьць, якая заўважалася ўжо і ў выданнях гэтай друкарні, асабліва ярка прадстаўлена ў мастацкім аздабленні выданняў гэтага дакумента другой паловы XVII — першай паловы XVIII стагоддзя. Класіцыстычныя строгасць і стройнасць, лаканічнасьць мастацкага афармлення можна ўбачыць у выданнях канца XVIII — пачатку XIX стагоддзя. Урэшце, як ўплыў рамантычных настрояў у грамадстве XIX стагоддзя, узрастання інтарэсу да ўласнага мінулага можна ўспрымаць перавыданне Статута ў 1854 годзе, ужо пасля спынення яго дзеяння, Імператарскім Маскоўскім таварыствам гісторыі і

старажытнасцей расійскіх, прычым на мове арыгінала — старабеларускай. У той жа час мастацкае аздабленне Статутаў Вялікага Княства Літоўскага аказала істотны ўплыў на развіццё кніжнага мастацтва свайго часу.

Праведзены аналіз дазваляе ўпэўнена сцвярджаць, што Статут ВКЛ з'яўляецца надзвычай каштоўным помнікам айчыннай кніжнай культуры. Ён не толькі аказаў вялікі ўплыў на развіццё прававой думкі Беларусі і ўсяго ўсходнееўрапейскага рэгіёна, стварыў спрыяльныя ўмовы для развіцця беларускай дзяржаўнасці, стаў важным дасягненнем у працэсе развіцця беларускай пісьмовай мовы, але таксама істотна паўплываў на развіццё беларускай кніжнай традыцыі.

Можна выказаць меркаванне, што даследчыкам беларускай кнігі неабходна не толькі звярнуць большую ўвагу на глыбокія навуковыя даследаванні канкрэтных кніжных помнікаў, але на іх падставе больш актыўна рабіць высновы і абагульненні, акіялягічны аналіз асобных твораў, іх комплексаў і кніжнай спадчыны Беларусі ў цэлым. Тым больш, што ўсё ляжыць, як кажуць, пад рукамі. Кнігазнаўства ў прынцыпе можа быць названа абагульняючай дысцыплінай, паколькі для аналізу кнігі неабходна выкарыстоўваць вынікі даследаванняў і мовазнаўцаў, і літаратуразнаўцаў, і гісторыкаў, і тэолагаў, і правазнаўцаў, і мастацтвазнаўцаў, і іншых спецыялістаў.

Напрыклад, без вывучэння гістарычных рэалій часта складана датаваць твор, устанавіць яго выдаўца ці нават аўтара. Літаратуразнаўчы аналіз помнікаў прыгожага пісьменства, правазнаўчы аналіз даўніх юрыдычных дакументаў, багаслоўскі аналіз твораў царкоўных дзеячаў дазваляе паўнацэнна атрыбутаваць гэтыя творы і вызначыць іх структуру. Мовазнаўчыя даследаванні тэксту часам з'яўляюцца адзіным спосабам вызначэння часу і месца стварэння помніка. Мастацтвазнаўчая характарыстыка графічных элементаў друкаванай ці рукапіснай кнігі таксама з'яўляецца абавязковым элементам яе паўнацэннага апісання. Хімічны аналіз паперы і пергаміна дазваляе зрабіць дакладную даціроўку неідэнтыфікаваных іншым шляхам рукапісных твораў.

Для многіх навук такой вялікай патрэбы ў інтэграцыі вынікаў даследаванняў іншых навук няма ці, прынамсі, яна істотна меншая. Такім чынам, кнігазнаўства выступае ў ролі комплекснай, інтэгрatywнай навукі і прадугледжвае шматаспект-

ны аналіз кніжных помнікаў. Таму паўнацэнны аналіз кніжнай спадчыны павінен завяршацца не толькі канстатацыйяй канкрэтных фактаў з «біяграфіі» асобных выданняў, але таксама і высновамі пра іх значэнне для культуры нашай краіны, а часам і свету.

Спіс выкарыстаных крыніц

Ptaszycki, S. Nieco o Trzecim Statucie Litewskim i normach prawnych po nim na Litwie / Stanislaw Ptaszycki. — Lwow: Ossolineum, 1925. — 19 s.

Бардах, Ю. Литовские Статуты — памятники права периода Возрождения / Ю. Бардах // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в.: сб. ст. / пад. рэд. Б. А. Рыбакова — М., 1976. — 360 с. — С. 71—93.

Басюк, І. А. Проблема сцвярджэння Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 года соймам Рэчы Паспалітай / І. А. Басюк // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Правазнаўства. Псіхалогія. — 2008. — № 2. — С. 67—70.

Занеўскі, С. В. Лёс Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. (1772—1840 гг.) / С. В. Занеўскі // Леў Сапегі (1557—1633 гг.) і яго час: зб. нав. арт. / Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы; рэд.: С. В. Марозава і інш. — Гродна, 2007. — С. 346—350.

Карнацкая, В. І. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 года — выдатны помнік прававой і палітычнай культуры беларускага народа: метад. рэкамендацыі / В. І. Карнацкая. — Мінск: МДМІ, 2000. — 13 с.

Кніга Беларусі (1517—1917) = Книга Белоруссии (1517—1917): зводны каталог / склад.: Г. Я. Галенчанка і інш., нав. рэд.: С. Х. Александровіч і інш. — Мінск: БелСЭ, 1986. — 614, [1] с.

Лазутка, С. Лев Сапегі і Трэцій Литовский Статут / С. Лазутка // Леў Сапегі (1557—1633 гг.) і яго час: зб. нав. арт. / Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы; рэд.: С. В. Марозава і інш. — Гродна, 2007. — С. 79—85.

Праневіч, Г. М. Леў Сапегі і Берасце: нараджэнне Літоўскага Статута 1588 года / Г. М. Праневіч // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук. — 2009. — № 2. — С. 43—51.

Пташицкий, С. Л. К истории литовского права после третьего статута / С. Л. Пташицкий. — Санкт-Петербург: Типография В. С. Балашева и К°, 1893. — 31 с.

Статут Великого княжества Литовского с подведением в надлежащих местах ссылки на конституции, приличные содержанию оного / Пер. пол. В. Г. Анастасевич. — СПб., 1811. — Ч. 1-2.

Статут Великого Княжества Литовского 1529 года / Академия наук Белорусской ССР, отдел правовых наук. — Минск: Издательство Академии наук БССР, 1960. — 253 с.

Статут Великого княжества Литовского 1588 года — Москва: б. и., 1854? — [4], XII, 24, 382 с., [1] л. факсим.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі — Мн.: Бел. сав. энцыкл. імя П. Броўкі, 1989. — 570, [3] с.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1529 года — падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця): зб. нав. арт.; пад рэд. С. А. Калініна і інш. — Мн.: РІВШ, 2009. — 139 с.

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года / Т. І. Доўнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо. — Мінск: Тэсей, 2003. — 250, [1] с.

Цітавец, А. І. Невядомыя спіс Трэцяга статута Вялікага Княства Літоўскага / А. І. Цітавец // Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі: зб. нав. прац; адк. за выпуск Суша К. В. — Мінск, 1995—2010. — Вып. 12. — С. 6—13.

Чудаков, М. Ф. Становление и развитие конституционного процесса в Беларуси (1447—1996 гг.): автореф. дисс. доктора юрид. наук: 12.00.02 / М. Ф. Чудаков — Минск, 2009. — 40 с.

Юхо, І. А. Крыніцы беларуска-літоўскага права / І. А. Юхо. — Мінск, 1991. — 236, [2] с.

Юхо, Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапаможнік. — Мінск: Універсітэцкае, 1992. — 270 с.

Юхо, Я. А. Статуты Вялікага княства Літоўскага / Я. А. Юхо // Польша. — 1966. — № 11. — С. 125—137.